

Bilderdijk en de patriotten

– door W. van der Zwaag –

Transparant 7.4 (nov. 1996) 28-32

Aan zijn eed getrouw te wezen,
 God en Hem-alleen, te vrezen,
 Recht en onschuld voor te staan,
 Toont een Prinsgezinden aan.
 Maar voor dwangzucht slaafsch te bukken,
 En de zwakheid te onderdrukken,
 Al te vrezen buiten God,
 Maakt den nieuwen Patriot.¹

Deze poëtische ontboezeming van Bilderdijk luidt zonder meer programmatisch. Zij werd uitgesproken tijdens het hoogtepunt van de laat-achttiende-eeuwse burgerwist, die onder ons bekend staat als de Patriottenbeweging. Patriotten, dat waren toch die vertegenwoordigers van de ontwikkelde en welgestelde burgerij tijdens de laatste stadhouders, die geen revolutie maar “grondwettig herstel” van de ingeslopen abuizen begeerden? Het ging toch immers om niets meer of minder dan “het herstel en vestiging van den Tempel der edele en aanbiddeleke Vryheid van dit ons allerwaardigste dierbaar Vaderland”² Tal van deels anonieme schrijvers van pamfletten, schotschriften, libellen, spectators en couranten scherpten hun pen om “de braave Lands ingezetenen en tot die edele eindens aan te spooren.” In dit nationale orkest heeft de Heer van Teisterbant zijn partijtje behoorlijk meegeblazen.

De met dit adellijk predikaat bedoelde dichter-advocaat, die in 1756 te Amsterdam geboren Willem Bilderdijk, zou zich op ondubbelzinnige wijze schrap zetten tegen een ontwikkeling, waarvan hij in toenemende mate de geestelijke achtergronden zou peilen. Het Verlichtingsdenken zocht immers op rationale wijze naar politieke vormgeving en naar bevrijding van bepaalde, als knellend ervaren banden in kerk, staat en maatschappij. Inzonderheid de bevoorrechtiging van de gereformeerde religie werd, evenals de nauwe vereniging tussen kerk en staat, als het voornaamste gebrek van het ancien régime aangewezen. Niet alleen de band met, ook die tussen “Kruis en Kroon” diende te worden ontbonden.

Waarschijnlijk heeft de dissidente dichter de diepere motieven van het aan vankelijk deïstisch, naderhand meer atheïstisch revolutionaire streven meer intuïtief dan principieel doorgrond en bestreden. Zijn godsdienstige instelling droeg aanvankelijk sterk het stempel van het toonaangevend moralistisch en verstandelijk Christendom.

Zijn sterke vrijheids- en onafhankelijkheidszin en zijn gevoel voor rechtvaardigheid brachten hem aan de zijde van de misdeelden en onderdrukten. Weldra zou hij zelf ook tot die categorie behoren. In hoeverre heeft zijn hierboven geciteerde beginselverklaring aan de praktijk beantwoord? Of was deze slechts dichterlijke grootspraak?

Bilderdijk en de regentenmentaliteit

Willem Bilderdijk was, evenals zijn vader, in politiek opzicht vurig Oranjegezind. Vader Izaak Bilderdijk, in 1745 tot doctor in de medicijnen gepromoveerd, had zich oprecht

¹ “Tegenstelling” in: Isaac da Costa, red, *De Dichtwerken van Bilderdijk*, deel 12, 446.

² Volgens de *Diemermeersche Courant*. Zie J. Hartog, *De Patriotten en Oranje van 1747-1787* (Amsterdam 1882) 176.

verheugd in de verheffing van Willem IV. Aan de destijds optredende agitatie, die trouwens meer voortkwam uit de lagere volksklassen, had hij echter niet deelgenomen. In 1748 was immers, korte tijd na de verheffing van de prins, onder de Amsterdamse burgerij een democratisch-gezinde beweging ontstaan, welke naar de plaats van samenkomst in de Stadsdoelen de Doelistenbeweging werd genoemd.

De hierbij betrokken personen, sommigen radicaal democratisch, anderen gematigd Oranjegezind, eisten naast de afschaffing van bepaalde misbruiken, ook meer invloed van de burgerij op de samenstelling van de stadsregering. De Staten van Holland, die een oproer vreesden, hadden hierbij zelfs de stadhouder te hulp geroepen. Aangezien Vader Bilderdijk over een vrijmoedige, om niet te zeggen kritische geest beschikte, werd hij door tegenstanders, overigens ten onrechte, een “Doelist” of “Achtenveertiger” genoemd.³ Niettemin kon zijn rechtsgevoel niet nalaten het gedrag van de stedelijke regentenregering als “willekeurig en verdrukkend voor de Burgerij” te veroordelen.⁴ Van deze regentenmentaliteit worden door zoon Bilderdijk uit eigen ervaring treffende staaltjes vermeld.

“Onlijdelijk was de hoogmoed, de onkunde, de waanwijsheid, de baldadigheid in personen, die zich zoo vele Vorsten rekenden,” zo luidt het. Mogelijk met enige overdrijving, in Bilderdijks historiebeschrijving.⁵ Welk een hoon werd stadhouder Willem V later niet door hen aangedaan! Om het minste vergriep werd een burger voor de burgemeesters ontboden en op onheuse wijze behandeld, “waarbij het scheldwoord van kerel zeer gemeen was.” Toen een Duitse prinses aan burgemeester Trip vroeg of hij een edelman was, antwoordde hij zonder schroom: “Wij Edellieden? Wij zijn de Koningen van het Land!”⁶

Na zijn in korte tijd volbrachte studie in de rechtsgeleerdheid te Leiden, ves-[29]tigde Willem Bilderdijk zich in 1782 als praktiserend advocaat in Den Haag. Had hij in de academiestad zich reeds dichterlijke roem verworven, in de Hofstad verkreeg hij een naam als jurist en ten gevolge hiervan een drukkbeklante praktijk. De Haagse periode was tevens een tijd die rijk was aan politieke processen. Ten gevolge van de tegen het einde van de Derde Engelse Oorlog ontstane partijenschappen kwamen de deels aristocratische, deels democratische patriotten, bezielde door “vernieuwingsdrang”, steeds scherper tegenover de stadhoudersgezinden te staan. Het regende schotschriften en pamfletten, waarin de eigenlijk niet voor zijn taak berekende stadhouder Willem V als een soort Alva of Nero werd afgeschilderd, die er behagen in zou scheppen zijn handen te wassen in burgerbloed.

Het “bolwerk der burgerlijke vrijheid”

De vrijkorpsen en exercitiegenootschappen domineerden op vele plaatsen het straatbeeld. Het gemis aan krachtige leiding bij de prinsgezinden leidde tot kleinzielige plagerijen van de zijde van de bovendrijvende partij in Holland. In 1785 namen de Staten van Holland zelfs het besluit om het dragen van oranje, het roepen van ‘Oranje boven!’ en het zingen van het Wilhelmus te verbieden. Het zijn besluiten die doen denken aan de decreten van een onderdrukkend regime in oorlogstijd. Politieke clubs en wijkvergaderingen in talrijke steden en dorpen, een oproerige pers met diverse bladen en pamfletten, een paramilitaire organisatie in de vorm van vrijkorpsen die tegen de Oranjegezinde schutterijen en dus tegen de prins waren gericht, brachten ons land aan de rand van een burgeroorlog.

Toen de stadhouder, tevens kapitein-generaal en admiraal der Unie, na een incident het bevel over het garnizoen in Den Haag werd ontnomen, vertrok hij met zijn gevolg naar

³ Dit was mogelijk toe te schrijven aan de omstandigheid, dat het letterkundig gezelschap waarvan hij deel uitmaakte, vergaderde in de oude Schutterzaal van de Doelen.

⁴ “Begin of Inleiding van Eigen-Levensgeschiedenis van Mr. W. Bilderdijk” in: *Geschiedenis des Vaderlands* deel II, 178.

⁵ *Ibid.*, 178-179.

⁶ *Ibid.*, 179.

Nijmegen. Dit besluit betekende feitelijk dat de zetel van de Staten-Generaal en die van de Raad van State aan de patriotten werden prijsgegeven. De toenemende vijandige gezindheid van het orangistische Haagse volk leidde weer tot represailles van de zijde van de Staten, zodat uiteindelijk de prins als bevelhebber van de troepen in Holland werd geschorst. Advocaat Bilderdijk bevond zich dus wel in het epicentrum van de steeds verder escalerende burgerstrijd.

Partijgangers van de prins kregen het soms hard te verduren. Ook de vrijmoedige Bilderdijk, evenmin als zijn vader geneigd een blad voor de mond te nemen, moest spoedig de spot en de vijandschap van de toonaangevende nieuwlichters ondervinden. Hij rekende het echter tot zijn plicht “het Stadhouderschap, ’t welk het bolwerk der Burgerlijke vrijheid tegen de Aristocratie behoort te zijn, op het sterkst aan te kleven.”⁷

Krachtens zijn gekrenkte rechtsgevoel trok Bilderdijk zich het lot van de prins en zijn aanhangers bijzonder aan. “Mijn hart breekt over het lot der rampzaligen, die om hunne trouw aan ’t Vaderland, aan Oranje en God, tot een slachtoffer van de woedende vervolgzucht worden,” verklaarde hij.⁸ Geseling, brandmerking of verbanning werden als straf tegen de weerspannigen aangezegd en in sommige gevallen zelfs uitgevoerd. Om tot een bepaalde bekentenis te dwingen werd, en dat in deze verlichte eeuw, het gebruik van de pijnbank zelfs niet geschuwd!

Recht en onschuld voor te staan vormde in het licht van Bilderdijks positiebepaling een tegenstelling (zo luidde ook de titel van zijn poëem) met het slaafse bukken voor dwangzucht en het knevelen van de underdog. Welnu, de steeds van romantische overdrijving betichte dichter – en overdrijven kon hij! – heeft zich in die hectische dagen braaf aan zijn stellingname gehouden. Zonder meer geruchtmakend was het optreden van de Haagse advocaat in de zaak van Katharina Mulder, stadkeurvrouw der mosselen te Rotterdam. Samen met Clasina Verriijn, bijgenaamd de Oranjemeid, werd zij beschuldigd van het begaan van “oproerige en rustverstoorende bedrijven”. Welke staatsondermijnende activiteiten hadden beide dames dan op hun kerfstok?

Bilderdijks defensie van Kaat Mossel

Tijdens een uitstapje naar Den Haag hadden beiden zich met oranje getooid en ‘Oranje boven!’ uitgeroepen. Op diezelfde tijd hadden bij een orangistische volksdemonstratie een aantal vrijkorpisten zich bedreigd gevoeld en op de menigte geschoten, ten gevolge waarvan enkele personen dusdanig gewond waren geraakt dat dit hun dood ten gevolge had. Kaatje en Clasien werden als oproermakers aangemerkt en verdienden een voorbeeldige straf. Tijdens een crimineel proces werd door de Rotterdamse hoofdofficier van justitie geest dat beide vrouwen gebrandmerkt en gegeseld moesten worden, vervolgens respectievelijk tien en zes jaar tuchthuisstraf moesten ondergaan en nadien “eeuwig bannissement”. Advocaat Bilderdijk werd nu in de gelegenheid gesteld zijn beginselprogramma te realiseren. Voor de Rotterdamse schepenbank trad hij als pleitbezorger van de beide veroordeelde vrouwen op. De rechtszaal was bij deze gelegenheid omringd van en vervuld met vrijkorpisten die, met gevelde bajonet, op niet mis te verstane wijze met gemompel en geroep, hun gezindheid te kennen gaven. Opgeroepen om het “Oranje-gepeupel” in bedwang te houden hadden zij de grootste moeite met zichzelf.

We danken een vrij uitvoerige beschrijving van deze publieke rechtzitting aan een van de weinige persoonlijke en onpartijdige gedenkschriften die later van deze tijd zijn versche-

⁷ Aan Adriaan Loosjes Pz. op 17 jan. 1790 in: *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk* (Amsterdam 1836) deel 1, 235.

⁸ *Mr. Willem Bilderdijks Eerste Huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784-1797)*, medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon J.C. ten Brummeler Andriesse, predikant bij de Hervormde Gemeente te Hoorn. Uitgegeven en met verklarende toelichting voorzien door mr. J. van Vloten (Leiden 1873) 78.

nen. “Zoodra hij het woord opvatte,” zo vermeldt deze (toen nog) anonymus in zijn mémoires inzake Bilderdijk, “poogden zij reeds door een dreigend geschreeuw zijn stem te verdoven.”⁹ Maar Bilderdijk liet zich niet intimideren!

Voor hij zijn pleidooi begon richtte hij zich tot de president van de rechtbank met een toespraak, waarin hij zich vergeleek met Cicero, echter met één opmerkelijk verschil. Terwijl deze Romeinse staatsman-advocaat zich vanwege dreigend wapengeweld wen schrik liet aanjagen, was dit bij de jonge Haagse jurist niet het geval. Hij verklaarde nadrukkelijk: “Ik zal my door geene consideratie van wat aart ook, van mijn plicht en roeping hier ter plaatse laten afbrengen. Ik vorder de noodige vrijheid en de noodige stilte om de defensie voor te dragen.”¹⁰

De Haagse pleitbezorger vorderde echter niet alleen vrijheid van woordbediening, maar ook vrijspraak van de veroordeelden. Hij wist te bewerken dat de beide aangeklaagde vrouwen door de Rotterdamse schepenbank inderdaad werden vrijgesproken. Aangezien de officier van justitie in appél ging bij het Hof van Holland werd Kaat Mossel overgebracht naar de Gevangendoor om daar [30] uiteindelijk haar (verlichte) straf te ondergaan. De “Oranjemeid” werd wegens minderjarigheid op vrije voeten gesteld.

Haar medeplichtige, Kaat Mossel, werd na drie jaar preventieve hechtenis in 1787 ten gevolge van de veranderde politieke omstandigheden uit de Gevangendoor ontslagen. Volgens onze geschiedschrijver werd haar toen een behoorlijke schadevergoeding uitgekeerd. Dit neemt echter niet weg dat Kaat Mossel, die toch een staatsambtenares was, meer dan drie jaar “als rampzalig slechtoffer van partijwoede”¹¹ heeft gevangen gezeten. En zelfs bij de revolutionaire omwenteling in 1795, toen feitelijk de Patriotten de macht overnamen, wisten de voorvechters van “vrijheid” en “verdraagzaamheid” haar nog wel te vinden en ontsloegen zij haar uit haar nederig ambt!

“Bilderdijk heeft de zaak niet en bagatelle behandeld, maar zich voor deze mensen uit een achterstraatje alle moeite getroost.”¹² De juridische hulpverlening, waaraan de kosten werden begroot op f 3648,16, werd door hem pro deo uitgevoerd. De geleerde dichter heeft nooit veel waarde aan geld gehecht en er ook nooit mee kunnen omgaan. Zijn dichterlijk beginselprogramma werd bij hem in elk geval niet ingegeven door winstbejag. Zijn dienstbetoon aan genoemde “visvrouwen” kwam hem echter wel te staan op een (lichte) bajonetstoot, die hem bij het verlaten van de rechtzaal werd toe gebracht. Dit onderscheidingsteken leverde uiteraard voldoende stof op voor enkele poëtische ontboezemingen, tevens materiaal voor zijn ruim dertig jaar later gehouden praatcolleges.¹³

Pleitbezorger van Keezen en Oranjeklanten

Min of meer gedekt door zijn dichterlijke roem bleef Bilderdijk voorlopig gevrijwaard van vervolging. Hoewel zijn tegenstanders hem, evenals Kaat Mossel, ook in 1795 wel wisten te vinden, hebben zijn Oranjevrienden voor de Restauratie van 1787 niet weinig van hem geprofiteerd. Bilderdijk verdedigde in een geruchtmakend proces, dat lang slepende werd

⁹ 9. *Uit de Gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte, over de tweede helft der achttiende en het begin der negentiende eeuw medegedeeld door Mr. H. van A* (Rotterdam 1882/1977) 90. Met de schrijver wordt niet zoals werd verondersteld de bekende dichter en geleerde Hieronymus van Alphen bedoeld, maar H. van Appeltern.

¹⁰ Is. da Costa, *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk, eene bijdrage tot de kennis van zijn leven, karakter en geschriften* (Haarlem 1859) 54. Vgl. *Geschiedenis des Vaderlands*, deel 12, 62.

¹¹ C. te Lintum, *Uit den Patriottentijd* (Rotterdam 1908) 58

¹² H. Alga, *Dispereert niet. Twintig eeuwen historie van de Nederlanden* (Franeker z.j.) deel 3, 49.

¹³ Op 20 april 1819 schreef Willem van Hogendorp, die Bilderdijks praatcolleges van meet af aan volgde, aan Isaac da Costa: “Gisteren hebben wij nagenoeg twee uren doorgebracht om zijn plan van defensie voor Kaat Mossel aan te horen.” (Correspondentie Willem van Hogendorp in Réveil-archief).

gehouden, ook zijn cliënt Philippus Verbrugge.¹⁴ Deze afgezette predikant van Koedijk werd om zijn geschrijf in de door hem opgerichte “Post naar den NederRhijn” in oktober 1783 gevangen gezet en elf maanden in arrest gehouden. Helaas werd de dichter in hem teleurgesteld, zoals het met meer “vrienden” het geval is geweest en zag hij zich genoodzaakt in begin 1785, fel beledigd door diens brieven, zich van hem los te maken.

Tijdens deze periode van hooggaande partijstrijd was de omgang van Bilderdijk met Willem V van vertrouwelijke aard. De stadhouder was in diverse wetenschappen onderwezen en de gereformeerde religie van harte toegedaan. Bilderdijk spreekt van diens “innige en diepe godsvrucht” en van zijn “ernst in ’t gebed, zucht voor ’t lezen des Bijbels, openbare godsdienstoefening, onschendbare gehechtheid aan eed, woord en belofte.”¹⁵ De stadhouder schijnt van zijn kant de jonge en vurige advocaat te hebben gewaardeerd en heeft hem soms geraadpleegd.

Bilderdijk kon niet ontkennen genegenheid te hebben opgevat voor “den goeden en met laster bezwadderden” stadhouder.¹⁶ Hij vond hem echter in zijn optreden veel te slap. Toen “het gevaarlijk wapen der volksoppermagt zich tegen de regenten had gekeerd,”¹⁷ zochten deze weer toenadering tot de prins en kwam een monsterverbond tot stand. Ten gevolge van deze ontwikkeling kreeg de radicale of democratische vleugel binnen de Patriottenpartij de overhand. De leer van de volkssoevereiniteit werkte hierbij als katalysator. Op deze wijze werd de patriottenbeweging “de eerste democratische beweging die niet op lokale, maar op nationale leest was geschoeid.”¹⁸

Toen de politieke situatie zich in 1787 in het voordeel van de Oranjegezinden wijzigde, werd ook aan Bilderdijk een goed bezoldigd ambt in het vooruitzicht gesteld. Vanwege zijn in dicht en onduidelijk beleden spreekwoordelijke afkeer van alle bezoldigde ambten bedankte hij hiervoor. De door hem wel geambieerde betrekking van procureur-generaal of advocaat-fiscaal bij het Hof van Holland werd hem echter niet aangeboden. De reden hiervan was gelegen in het feit, dat Bilderdijk had verklaard niet te willen medewerken aan een eventuele vervolging van in opspraak geraakte patriotten.

Het was dus ontegenzeggelijk in overeenstemming met zijn hierboven afgegeven politiek program dat hij, zoals hij vroeger als pleitbezorger was opgetreden voor de vervolgde orangisten, zich nu het lot aantrok van de ongelukkige “Keezen”. Dezen kregen het nu als onderliggende partij op hun beurt hard te verduren. De door de democratische patriotten als “wraakzuchtig tyran” afgeschilderde prins, die evenals zijn vrouw in talloze schotschriften met de vuilste scheldwoorden was overladen, trad echter zeer gematigd op. De duizenden naar het buitenland uitgeweken patriotten zetten echter van hieruit, inzonderheid nadat de oorlogssituatie in hun voordeel was verkeerd, hun subversieve activiteiten voort.

Bilderdijk kreeg het weer bijzonder druk nu ook vele achtergebleven en belaagde patriotten een beroep deden op zijn rechtskundige bij stand. Hij beweerde later zelfs meer dan elfhonderd “arme ongelukkigen te hebben gered,” waarbij hij over de vierduizend gulden zou zijn ingeschoten.¹⁹ Het is niet te verwonderen dat de roem, die van Bilderdijk als advocaat uitging, bij diverse jonge juristen de begeerte deed ontstaan onder zijn leiding zich de praktijk eigen te maken. Onder hen was ook de letterkundige jurist Johannes Kinker, voor wie Bilderdijk ook eens in een proces is opgetreden. Bilderdijk was als advocaat van zijn zijde te goeder trouw, maar “daar het hemzelfen altijd en overal om de waarheid en haar alleen te doen was,

¹⁴ J. Bosch, “Nieuwe aspecten in de Bilderdijk-studie”, *De Nieuwe Taalgids* 58.5 (1965) 7.

¹⁵ *Geschiedenis des Vaderlands*, deel 12, 24.

¹⁶ *Briefwisseling van Mr. W Bilderdijk met de hoogleraren Mrs. M. en H.W. Tydeman. Gedurende de jaren 1807 tot 1831* (Sneek 1867) deel 2, 85.

¹⁷ G. Groen van Prinsterer, *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*, 2 dln. (Veenendaal 1978) 2:557.

¹⁸ H. H. Zwager, *Nederlanden en de Verlichting* (Bussum 1980) 129.

¹⁹ *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk*, deel 2, 52.

veronderstelde hij ook geen kwade trouw of oneerlijkheid bij andere advocaten.”²⁰ Deze goedgelovigheid heeft Bilderdijk ook in financieel opzicht menigmaal parten gespeeld.

Gepresenteerde rekening in 1795

Hoewel zijn eigen partijgenoten hem de gevolgde gedragslijn ten behoeve van de politieke tegenstanders kwalijk namen, bleef hij toch de stadhoudelijke partij trouw. Zo stelde hij in 1788 zelfs in het belang van de prinsgezinde Briellenaars een rekest op, waarin werd verzocht plaatselijke patriotten uit hun ambt te ontzetten. De Haagse advocatuur heeft Bilderdijk dus naast zijn literaire activiteiten bij vriend en vijand veel bekendheid en ook goodwill opgeleverd. Echter niet bij de omwentelingsgezinden. In het revolutiejaar 1795 werd hem voor zijn ondubbelzinnige stellingname de rekening gepresenteerd!

In een door hem ingediend rekest bij het nieuwe revolutionaire bewind stelde hij nadrukkelijk de voornamelijk vanuit het buitenland geïmporteerde en uitbundig door de democratische patriotten [31] verkondigde “Rechten van den mensch en van den Burger” niet, en zeker niet als “onvervreemdbare rechten” te kunnen erkennen. Had hij nog in 1787 niet de eed van trouw afgelegd aan “de Staten van Holland en West-Friesland en van ’t Huis van Orange”?²¹ Hiervan achtte hij zich door de gewijzigde politieke situatie niet ontslagen. Vanwege zijn weigering de eed van trouw aan het nieuwe bewind af te leggen werd hem door de advocaat-fiscaal gelast binnen de tijd van vierentwintig uur Den Haag en binnen acht dagen de provincie te verlaten. Dit besluit luidde het begin in van een bijna elfjarige ballingschap!

Na de verlossing van het Napoleontische juk in 1813 waren de heethoofdige patriottische gevoelens, mede ten gevolge van de tijdens de Bataafse Republiek opgedane teleurstellingen, reeds danig bekoeld. De oude partijpolitieke tegenstellingen uaren in het kader van de nationale verzoening redelijk afgezwakt. De vurig patriotsgezinde predikant van Maartensdijk, J.H. van der Palm, die in 1787 het hazenpad had gekozen maar reeds in de Franse tijd agent van nationale opvoeding was geworden, werd nu hoogleraar en een alom gevierd kanselredenaar. Het is aan de literator Busken Huet te danken dat wij een ludieke maar treifende vergelijking hebben ontvangen tussen Van der Palm en Bilderdijk.²²

Een fervente democraat als de hoogleraar Johan Valckenaer, die destijds stadhouder Willem V eenzelfde lot had toebedacht als Lodewijk XVI, toonde nu toch ook wel respect voor de door Bilderdijk betoonde standvastigheid tijdens diens verbanning. Hij verleende de dichter op allerlei wijze assistentie, evenals zijn vroegere minstens zo vurige partijgenoot de advocaat-letterkundige S.Izn Wiselius, nu directeur van de politie te Amsterdam. Zij steunden in 1815 beiden zelfs Bilderdijks candidatuur voor een hoogleraarschap in de Nederlandse Taal- en Letterkunde aan het Atheneum Illustre te Amsterdam. Had de veelzijdig geleerde dichter niet op het terrein van taal en letterkunde mimschoots zijn sporen verdiend?

Postpatriotse rancune

Maar de dichter was op het genoemde punt niet optimistisch gestemd. De “clique”, die hem al jaren geleden had tegengewerkt, zo schreef hij aan Valckenaer, “is machtiger dan ooit en zal my tot in ’t graf vervolgen.”²³ Hij vergiste zich niet! Twee invloedrijke hoogleraren, eensgeestes met sommige curatoren, werkten hem in het geheim tegen en intimideerden de

²⁰ M.R.Th. Thomassen à Theussink van der Hoop van Slochteren, “Bilderdijk als advocaat” in: *Gedenkboek Mr. Willem Bilderdijk. Uitgegeven op machtiging der Bilderdijk-Commissie* (1906) 155, 156-157.

²¹ Zie J. Bosch, H.W. Groenveld en M. van Hattum, red., *Mr. W. Bilderdijks Briefwisseling 1795-1797* (Utrecht 1988) deel 2, 446-447.

²² “Dat Van der Palm een riet is geweest, van den wind ginds en weder bewogen: laatstelijk een koningswindje, voormaals een volkswindje en nogvroeger – toen hij Maartensdijk ontvluchtte – een hazenwindje, dit wordt door een ieder toegestemd.” C. Busken Huet. “Van der Palm en Bilderdijk” in: *Literarische Fantasiën en Kronieken*, deel 24, 106.

²³ *Briefwisseling Tydeman*, deel 2, 136.

achterban. Het waren J.H. van Swinden en H.C. Cras, nu beiden in tegenstelling tot Bilderdijk nagenoeg vergeten. Maar zij waren voorname woordvoerders van de door de dichter aangeduide “clique”, die “niets zo zeer vreesde dan dat de academische jongelingschap andere dan ‘verlichte’ denkbeelden zouden worden ingeprent.”²⁴ Het betrof hier klaarblijkelijk toch een late stuiptrekking van een min of meer rancuneus postpatriottisme. Naar het oordeel van Da Costa waren beide hoogleraren overtuigde aanhangers van de vroegere patriottenpartij geweest, de een meer in aristocratische, de ander meer in democratische geest.²⁵

Uiteindelijk werd de leerstoel in de Nederlandse Taal- en Letterkunde aan een, overigens bekwame wiskundige toegekend, namelijk J.R. van Cappelle. De man was zelf met zijn benoeming verlegen! Volgens het commentaar van een gekwetste Bilderdijk had men eerder “een augurkenjood van de botermarkt gehaald” dan hem te benoemen.²⁶ Een benoeming van Bilderdijk had ontegenzeggelijk niet alleen leven in de brouwerij gebracht, maar met hoogleraren als Siegenbeek en Van der Palm ook de knuppel in het hoenderhok betekend. De inheems verbannen dichter stond geen andere weg open dan het privaat-college te Leiden. Opmerkelijke en gelukkige beschikking van de historici.

“Voor Bilderdijk, Da Costa en Groen van Prinsterer was er geen plaats op den kathedr,” schrijft Van Lonkhuijzen, “voor Kohlbrugge zelfs niet in de Kerk.”²⁷ Martelaren van de “verdraagzaamheid” der verdraagzamen! Bilderdijk, naar het oordeel van Groen “een der grootste genieën van alle landen en tijden,”²⁸ werd door allerlei oncontroleerbare machinaties een hoogleraarszetel onthouden. Zijn jongere tijdgenoot en geestverwant H.F. Kohlbrugge, die momenteel wel als de grootste gereformeerde theoloog van de negentiende eeuw wordt beschouwd, werd op dezelfde wijze het lidmaatschap en het ambt binnen de Hervormde Kerk ontzegd. Tussen beide ballingen in eigen land bestond er meer dan één punt van overeenkomst. “Geen wonder dat de harten tot elkander getrokken werden.”²⁹

Contrarevolutionaire bannelingen

Beide contrarevolutionaire, Oranjegezinde patriotten hebben elkaar in 1829 te Haarlem ontmoet. Kohlbrugge, nog jong, pas gepromoveerd en gehuwd, samen met zijn jonge bruid. Bilderdijk, oud en afgeleefd. De een aan het begin van een levenslange beproeving en strijd, de ander aan het einde hiervan, maar beiden niet zonder uiteindelijke zegepraal. “Gods Genade redde my uit den Helschen toestand van waanheiligheid, die ’t toppunt van gruwel is,” zo luidde de belijdenis van de bejaarde dichter.³⁰ Had hij hier niet moeten spreken van goddeloosheid in plaats van waanheiligheid? Zowel voor de miskende, grijze bard als [32] voor de jonge, schijnbaar uitgerangeerde prediker waren beide begrippen identiek. Heeft één godgeleerde na Luther de rechtvaardiging, niet van de vrome maar van de goddeloze, zondaar zo gepredikt als de (latere) Elberfeldse theoloog?

Deze heeft Bilderdijk dan ook beter verstaan dan de geleerde historicus Geyl. De dichter had zijn dochter Louise eens gewaarschuwd met de woorden: “En vooral, denk niet, dat bloot zedelijke wandel, dat zoogenaamde deugd of braafheid ons ten Hemel voert. Daar is geen deugd dan door Gods zaligmakende genade in ’t geloof aan ’s Heilands zoendood; alle andere deugd bestaat slechts in naam en is nietig, ja zondig.”³¹ Volgens de agnosticus Geyl

²⁴ J.C. Breen, “Bilderdijk als geschiedkundige” in: *Gedenkboek Mr. Willem Bilderdijk*, 141.

²⁵ Da Costa, *De mensch en de dichter*, 300.

²⁶ *Briefwisseling Tydeman*, deel 2, 148.

²⁷ J. van Lonkhuijzen, *Hermann Friedrich Kohlbrugge en zijn prediking, in de lijst van zijn tijd* (Wageningen 1905) 121.

²⁸ G. Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie* (Franeker 1951) 40.

²⁹ Van Lonkhuijzen, *Kohlbrugge*, 106. Kohlbrugge droeg bij deze gelegenheid de door hem gemaakte “Lofpsalm” voor, “waarna Bilderdijk de jonge dichter met tranen in de ogen omhelsde.”

³⁰ Aan mr. S. Jzn. Wiselius op 24 april 1824, in: *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk*, deel 3, 176-177.

³¹ *Mr. Bilderdijs Eerste Huwelijk*, 353.

waren dit “verbazingwekkende woorden” in antinomiaanse zin.³² Het was hem kennelijk al te absolutistisch. Maar we weten bij Kohlbrugge en Bilderdijk in elk geval waar we aan toe zijn! Naar het oordeel van Simon Schama in zijn recente publicatie over de Patriottenbeweging werden de patdotten gedreven door het ideaal van “nationale wedergeboorte”. Kohlbrugge en Bilderdijk hebben onder dit begrip toch wel iets anders verstaan dan de “wedergeboorte van een ongekunstelde democratie”.³³ Het heeft volgens genoemde schrijver de Patriottenbeweging “op noodlottige wijze ontbroken aan een Oldenbarnevelt of Hugo de Groot” en hij is er van overtuigd dat de vaandeldragers van de revolutie: Daendels, Pieter Vreede, Gogel en zelfs de *would-be* patriot Lodewijk Napoleon “allemaal mannen van groot kaliber” en “indrukwekkende persoonlijkheden” zijn geweest.³⁴

Bilderdijk zou wellicht zonder veel plichtplegingen de geleerde moderne historicus onder de “staatsberoerders” en “revolutiekraayers” van zijn eeuw hebben gerangschikt. De democratische en postpatriotse avant-garde heeft hem bij “het grondwettig herstel” bij de “vestiging van den Tempel der edele en aanbiddeleyke Vryheid van dit ons allerwaardigst dierbaar Vaderland” kennelijk niet alleen tot in het graf maar tot over het graf vervolgd. Aan de bouw van deze “Tempel” heeft Bilderdijk, in weerwil van de door Abraham Kuyper hem toegezwaaide “onvergankelijke eere” als “wegbereider, voorganger en meetrekker op schier elk gebied”,³⁵ geen handen en spandiensten willen verlenen. De uit zijn school voortgekomen discipelen evenmin.

“Van verguizing is thans geen sprake meer. Het eerherstel der patriotten is algemeen, lijkt hier en daar zelfs in verering om te slaan,” constateert dr. G.J. Schutte. “De gruwelen van de Franse Revolutie worden niet meer als enige, logische en onvermijdelijke consequentie van het achttiende-eeuwse vernieuwingsstreven gezien.” Al hebben de hierbij betrokken gedreven hervormers, hun eigen rationalistisch optimisme ten spijt, “uiteraard niet de hemel op aarde gebracht,” de diepe beroeringen van deze tijd tonen toch hoe de mensheid “met vallen en opstaan met de diepste levensvragen bezig was.”³⁶

Volksgezag en vrije wil

Het is allemaal best mogelijk. Maar in de optiek van Bilderdijk gold het hier de strijd tegen het “duizendkoppig beest, dat Kruis en Kroon vertreedt.”³⁷ Kruis en Kroon, beide met aan God ontleend gezag en onafscheidelijk aan elkaar verbonden. De arminiaanse dwaalleer van eigenwillige godsdienst harmonieerde in Bilderdijks optiek niet met de soevereine genadeleer van het Kruis, de “hersenschimmige afgod van volksmajesteit”³⁸ niet met het gezalfde gezag van de Kroon!

Hij kwam deze opvattingen bij de progressieve geesten van zijn dagen maar al te zeer tegen. Zowel de leer van de volkssoevereiniteit als die van de vrijheid van wil werden door de nonconformistische dichter echter in één adem als “gruweller” betiteld en veroordeeld. Dit

³² P. Geyl, “Een eeuw strijd om Bilderdijk, in: Van *Bilderdijk tot Huizinga. Historische toetsingen* (Antwerpen 1963) 26. Vgl. 11.

³³ Simon Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden, 1780- 1813* (Amsterdam 1989) 99.

³⁴ *Ibid.*, 15.

³⁵ Abraham Kuyper, *Bilderdijk in zijn nationale beteekenis* (Amsterdam-Pretoria 1906) 46.

³⁶ G.J. Schutte, “Van verguizing naar eerherstel. Het beeld van de patriotten in de negentiende en de twintigste eeuw” in: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas, red., *Voor Vaderland en Vrijheid* (Amsterdam 1987) 189, 192.

³⁷ “Vrijgezindheid” in: *De Dichtwerken van Bilderdijk*, deel 12, 220.

³⁸ W. Bilderdijk, “Korte ontwikkeling der gronden van het Natuurrecht,” in: *Verhandelingen, ziel-, zede- en rechtsleer betreffende* (Leyden 1821) 91.

geschiedde in de volgende “Belijdenis”,³⁹ een beginselverklaring met het karakter van een oorlogsverklaring:

Welks gezag of vrijen wil,
Wie die gruwelleer belijden
(God vergeve 't die het doet!)
Zal ik rusteloos bestrijden
Tot myn laatsten druppel bloed.

© W. Van der Zwaag / Transparant (1996) €K

NB. Dit artikel is OCR gescand en kan daarom kleine tiepvaudjez bevatten

³⁹ “Belijdenis,” in: *De Dichtwerken van Bilderdijk*, deel 12, 203-204.